

más műfajú írások is, novellák, tanulmányok s Palágyi legjelentősebb drámai alkotása, *A rabszolgák*. A válogató helyesen, elsősorban nem a pálya fejlődéstörténeti, az ellentmondásokat is érzékeltető bemutatására törekedett, hanem az életmű előremutató részéről igyekezett képet nyújtani. A válogatás a különböző műfajok szempontjából arányosnak mondható. A verseken belül eszmei, művészi értéküknek megfelelően kaptak teret az epigrammák. Számukat még növelni is lehetett volna, főleg a Palágyi első két kötetéből vett versek rovására. Nem hisszük ugyanis, hogy e mondanivaló szempontjából feltétlenül pozitív, de művészi nivót alig képviselő versek ilyen arányban megérdemelnék az újraközlést. A kötet prózai fejezeteiből az elbeszéléseket és a publicisztikai írásokat kell kiemelni. Az előbbieket mindegyikét erős társadalmi látásmód, az utóbbiakat kiterjedt közéleti érdeklődés jellemzi. A szocializmusról írott cikk nemcsak Palágyinak 1893 előtti pályaszakasa idején a szocializmusról vallott gondolatainak az összegezése, hanem sokban tükrözi korabeli szocialista mozgalmunk elméleti felkészültségének is. Külön is érdemes megemlíteni a kötet pedagógiai írásait, amelyek napjaink leghaladóbb pedagógiai elveiért küzdöttek meglepő tisztánlátással. Az irodalmi cikkek nagyjából jelzik Palágyi irodalomszemléletének főbb pontjait (a társadalmi mondanivaló igénye, a realizmus igénye stb.), egészen azonban — elsősorban válogatási okokból — kevés érdekes gondolatot hordoznak. Kivételt csupán *A társadalmi kérdés és a mai színmű* c. írás képez, amelynek fejtegetései a társadalmi igényű színművészetről, a modern eszmék, problémák sajátosan hazai megjelenésének tükrözteséről ma is tanulságosak lehetnek.

A kötetet Tóth Gyula utószaván kívül Vajthó László Palágyi emberi és írói alakját felidéző visszaemlékezése kíséri. Lapjai nem csak Palágyiról, de kortársairól is sok érdekes irodalmi adalékot őriznek. Tóth Gyula tanulmánya egészében helyes képet rajzol Palágyi pályájáról. Érdeme, hogy első ízben vállalkozott az életmű egészének, a verseken kívül a drámaírói, tanulmányírói és publicisztikai munkásságot is számba vevő értékelésére. Elfogadható a pálya periódusok szerinti tagolása is. A tanulmány néhány kitétele azonban ellentmondásra készített. A már említettten kívül differenciáltabban ítélnék meg pl. Palágyi 1893 előtti pályaszakaszát, amelyre a „nagyszerű indulás”-ként való jellemzést (543.), éppen mert e pályaszakasz művészigleg alig hozott maradandót vagy előrevivőt, némileg túlzottnak érezzük. Hasonlóan túlzottnak tartjuk az olyan kitételeit is, hogy Palágyi „műveinek legtöbbje egyenesen filozófiai jellegű” (547.) stb.

Végül megemlítenénk azt, amire a kötet

utószava is figyelmeztet: Palágyi munkáinak jelentős hányada maradt kéziratban. Egy következő válogatásnak érdemes lenne kiterjeszkednie a Palágyi-oeuvre e részére is. Ez nem csupán értékes művek megismerését eredményezné, hanem Palágyi munkásságáról alkotott képünket is több ponton tehetné árnyaltabbá.

Láng József

Makay Gusztáv: Tóth Árpád. Bp. 1967. Gondolat K. 168 l. (Irodalomtörténeti Kiskönyvtár, 4.)

Az Irodalomtörténeti Kiskönyvtár sorozat célja, hogy az irodalommal közelebből foglalkozók kezébe a világirodalom és a magyar irodalom klasszikusairól a mai szaktudomány eredményeit népszerűsítő, kis terjedelmű, zsebkönyv-jellegű köteteket adjon. A kis terjedelme korlátokat szab. A szerző nem adhat túl mély, túl részletező elemzést, ügyelnie kell az arányokra, a hangsúlyokra, eszköze többnyire az írói portré lehet. A kézikönyv jelleg viszont azt a követelményt állítja fel, hogy a mű az író vagy költő életpályájának és műveinek elemzésekor egyben problémafeltáró is legyen.

Makay Gusztáv az adott korlátokat Tóth Árpádról szóló kis kötetében nem lépte túl, inkább talán szükségtelenül is belül maradt e határokon.

Tanulmányában átveszi Kardos László koncepcióját és monográfiájának szerkezeti felépítését is. Tóth Árpád útját három nagy szakaszra bontja: „Dekadens hangulatok költője (1907–1913.)”, „Útban a közösség felé (1913–1919.)”, „Szomorúság Anteusza (1919–1928.)”. Az egyes pályaszakaszokban röviden bemutatja a költő életét, majd jól kiválasztott versek szép elemzésén keresztül felsorakoztatja a szakasz legfontosabb eszmei, formai és stílusjegyeit.

Kardos — s így Makay felfogásának is alapja, hogy Tóth Árpád *Az új Isten* c. vers eszméi-ig jutott fel, majd a kor és a társadalom gátló hatása miatt onnan távolodott el. A szerző ügyesen kerüli ki ennek a felfogásnak buktatóit. Ábrázolásában Tóth Árpád nem lesz forradalmár-, sőt politikus-költő sem, megmarad annak ami valóban volt: haladó polgári humanistának. *Az új Isten* c. verset kielégítő, valóban választ adó szép elemzéssel be tudja építeni a költő egész életművébe. A Kardos — Keszi vitában megismert többi problémát azonban inkább csak finoman áthidalja. Vagy úgy, hogy mintegy kiegyenlített teremt a kétféle felfogás között, bár alapjában mindig Kardos állásfoglalásához ragaszkodva, vagy úgy, hogy óvatos megjegyzéseket tesz amelyek a még problematikus pontokat hivatottak jelezni. Pl.: „Ez már több mint az a polgári humanizmus,

amely elítélte a háború öldöklését, vagy az emberszeretet hiányát siratta a világban." (131.) Ezek a megoldások mindenesetre nem akadályozzák meg, hogy egységes Tóth Árpád kép alakuljon ki az olvasóban. De a problémák további vizsgálatára sem igen ösztönöznek.

Az első dekadens korszak verseinek alaphangját, a „csüggeteg bűt” Makay, Tóth Árpád „messzi nemzedékeken biológiailag és pszichológiailag átöröklött” lelkiállatával és a kor nyomasztó hatásával magyarázza. De a költő állandó öngyöttrő és gyakran „tárgytalan” fájdalomtát csupán ezek a tények nem magyarázzák meg teljesen, különösen nem, ha figyelembe vesszük, hogy Tóth Árpád ugyanebben az időben kritikus szemű, szatirikus hangú újságíró is volt. Ennek az ellentétnek a feloldását megmagyarázó harmadik összetevőre Makay rámutat ugyan, de sajnos csak zárójelben, hangsúlytalanul és többet soha nem tér rá vissza. Ez pedig az, hogy Tóth Árpádnál az állandó fájdalom megéneklése jellegzetes századfordulói szecessziós szerep is volt. (150.) Később, az újságíró és a költő kétarcúságának kiküszöbölésére is, újból csak az alkat magyarázatát használja fel, nem elég meggyőzően. A szerep problémájának erősebb hangsúlyozása behatódóbb magyarázata hiányzik ennek a korszaknak elemzéséből. Ez sajnálatos, mert egyrészt ez a tény a következő korszakokra is kihat, másrészt jobban megfelelt volna az alapkoncepciónak is.

Tóth Árpád pályájának második szakaszában megmarad ugyan a költőben a hajlam a szomorúságra, de lemállik róla a szerep. Inkább itt kellett volna erősebben az alkat-tannal magyarázni, s nem a dekadenciából való „ösztönös kivágyódást” emlegetni. (158.) Megmutatni, hogy a búra predesztinált költői alkat most már a külső benyomások és a saját elhatározás hatására fejlődik, változik, s ennek eredménye, hogy új hangok, új motívumok és új érzések gazdagítják költészetét.

A harmadik szakasz költőjéről, akit „Szomorúság Anteusá”-ként jellemez, Makay több helyen írja, hogy a második szakasz felendülése után Tóth Árpádon „újra erőt vesz a régi bűt” (110.), „visszahull régi csüggetegségébe” (114.) Makay koncepciójának, az 1919-es korszakhatárnak valóban ez felel meg. Makay hangsúlyozza, hogy ez a bűt már különbözik a dekadens költőtől, mert konkrét, tudatosított és közösségi, de a bűt kívül más érzést ebben a szakaszban nem vesz észre. Említést sincs, vagy ismét csak egész hangsúlytalanul e korszak bizonyos verseinek optimista kicsengéséről, amelyekben a „közösségi bűt” kívül a jövőbe vetett „közösségi remény” is megszólal. Több vers a búcsúzás és a rezignáció szomorú hangulata mellett valami nyugodt, bölcs derűt is sugároz. (S itt

érezzük Tóth Árpád rokonságát Arany Jánossal, s nem ahogy Makay állítja a dekadens költőnél: „... az első korszakában sokat emlegetett bűt valószínű aranyjánosi lelki-betegség, pszichológiai kényszer, amely úgy támad, mint a fejfájás, okát sem tudni.” (70.) Színessé és meleggé teszi ezt a költészetet a visszaemlékezés az ifjúságra is, amely ebben az emlékezésben „harcos”, „lobogó”, „vad”, „tréfás”, „vágató” is lesz. Kár, hogy ezekre sem utalás, sem magyarázat nincs.

Szólni kell a munka előadásmódoráról is, (gyakran ily mondatok jellemzik ezt: „A megtalált szerelem boldog csillaga kifelé vezet a meddő álmodozások sivar pusztájából.” (86.) Talán épp ez a pátoszos, érzelmes előadásmódor az egyik legfőbb oka annak, hogy a sokszínű, — bár alaphangjában egységes —, költő értékelésében a főhangsúlyt a mélabon alaphang kapja. A „csüggeteg bűt” monoton fejtegetése, a nem mindig jogosult himnikus hang, a retorikus kérdések az olvasó érzelmeire kívánnak hatni, s kissé a beteg tüdejű, szegény költőt sajnáltatják.

Nagyobb tévedések nincsenek, de kár, hogy bizonyos hang-, és hangsúlybeli eltérések a szerző kifejezett szándéka ellenére ismét a nyomasztóan bánatos, beteg költő portréját festik meg.

Szmodits Anikó

Benedek Elek: A százestendő jövendőmondó. Karcolatok, elbeszélések, cikkek. Válogatta és a bevezetést írta: Balogh Edgár. Bukarest, 1967. Irodalmi Könyvki. 327 l.

A Benedek Elek életművét és egyéniségét vizsgálók valamiben mind egyetértenek egymással. Fia, Marcell a melegszívűt apát, a mindennapok küzdelmeiben is szilárdan megálló jellemet, a „régii székely becsülethez” való hűségét tárja elénk; azt az író, aki utolsó szavaival is munkára biztatott. Lukács György főképp mint morális személyiségre nézett föl rá: őt elsősorban puritán igazságkeresése és irodalomtörtéti példaadása ragadta meg, míg Ignóust a Székely Huszár „szemérmes és tiszta” jelleme vonzotta leginkább. Valamennyi értékelője felhívja a figyelmet arra az egyéniségéből és műveiből sugárzó morális erőre és példára, arra a naiv tisztságra, ami áthatja egész életét és munkásságát.

Balogh Edgárt elsősorban az író aktualitásának kérdése, az életművét a mához kapcsoló irodalomtörténeti, pedagógiai és morális szálak meghatározásának igénye vezette a gyűjtemény összeállításában, amely már a harmadik általa szerkesztett Benedek Elek-válogatás. Ennek a szempontnak az érvényesítése a kötet fő érdeme.

Balogh Edgár tiltakozik azellen, hogy Benedek Eleket a múlt századi népnemzeti iskola egyik utolsó képviselőjeként tartja